

Mahmud Derviş'in Şiirinde Evreler - II *

Öz: Bu makalede, modern Arap şiirinin önemli isimlerinden Filistinli şair Mahmud Derviş'in şiirindeki aşamalar ele alınmıştır. Mahmud Derviş; kişiliği, şiirleri ve mücadelesiyle araştırılmayı hak eden bir şairdir. Ne var ki, Arap edebiyatı ve dünya edebiyatına sağladığı katkılara rağmen, ülkemizde kendisi hakkında yapılmış akademik çalışmalar yok denilecek kadar azdır. Bu makale, Derviş şiirindeki önemli aşamaları örneklerle sunarken aynı zamanda Mahmud Derviş ve şiirleri hakkında yapılacak çalışmalara bir girizgâh niteliği taşımayı hedeflemektedir. Mahmud Derviş gibi şiirleriyle Filistin davasının bayraktarlığını yapmış bir şahsiyetin edebi kişiliğinin, siyasi ve sosyolojik olaylardan bağımsız bir şekilde ele alınıp değerlendirilmesi mümkün değildir. Bu nedenle Derviş'in şiirlerinde evreleri incelerken ağırlıklı olarak sosyolojik yöntem benimsenmiştir. Derviş şiirinin evreleri hakkında bazı Arap edebiyat eleştirmenleri farklı fikirler ileri sürmüşlerdir. Fakat bu makale, Derviş'in şiirinin aşamalarını, şairin kendi değerlendirmesi üzerinden ele almayı amaçlamıştır. Çalışmanın hacmi göz önünde tutularak, Derviş şiirlerindeki aşamalar iki ayrı makalede ele alınacağı belirtilmiştir. Bu yazı, serinin ikinci makalesidir.

Anahtar Kelimeler: Mahmud Derviş, Modern Arap Şiiri, Filistin.

The Stages in Mahmoud Darwish's Poetry

Abstract: In this article, the stages of poem of Palestinian Mahmoud Darwish, who is one of the most important figures in modern Arabic poetry, are discussed. He is a poet who entitles to be investigated because of his poems and struggle. However, in spite of Mahmoud Darwish's contributions to Arabic and world literature, there are scarcely any academic studies about him. This article aims to be as an introduction for those who would study on him, besides, it illustrates important stages in his poems. It is not possible to evaluate a figure like Mahmoud Darwish, who carried the banner of action of Palestine, independent of political and sociological circumstances. Because of this, the sociological method has been adopted mainly while stages of poems of Darwish were examining. There are different views were argued about poems of him by Arabic literary critics. But this article aims to discuss stages of poems of Darwish by the way of his own consideration. Since the research has exceeded the volume of a journal article, we have decided to create it as two separate articles that this is its second part.

Keywords: Mahmoud Darwish, Modern Arabic Poetry, Palestine.

Eyup
AKŞİT

* Bu makale, tarafımıza ait "Mahmud Derviş Şiirlerinde Dini Semboller" adlı doktora tezinden üretilmiştir. Bkz. Eyup Akşit, "Mahmud Derviş Şiirlerinde Dini Semboller" (Doktora Tezi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, 2016).

** Yrd. Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belağatı Anabilim Dalı. E-Posta: eyup.aksit@ikc.edu.tr ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6301-4483>

Giriş

Paris yıllarından itibaren, Derviş şiirlerinde içerik ve biçim açısından ciddi değişimler görülür. Bu değişimin en belirgin özelliği, şiirlerinin evrensel niteliğe bürünmesidir. Daha önceki aşamalarda, edebi hayatının büyük bir çoğunluğu “toplumsal amaçlar” doğrultusunda geçiren Derviş, bu noktadan sonra şiiri daha çok bir “sanat unsuru” görmeye başlar ve şiirlerinde dünyanın ortak kültürel mirasını yansıtan temaların ön plana çıktığı görülür. Hayatındaki bu yeni edebi dönem, şairin vefatına kadar devam eder.

Üçüncü Aşama: Yeryüzü Şairi

Üçüncü aşama, şairin Paris’te ikamet ettiği, şiirinde ciddi bir dönüşüm geçirdiği ve yerellikten evrenselliğe doğru evrildiği aşamadır. Filistin sorununu Arap liderlerin sahiplenmemesi vb. nedenlerden dolayı şairin politik olarak Arap Milliyetçiliğinden koptuğu bir dönemdir. Derviş, Beyrut iç savaşı nedeniyle sekteye uğrayan şiirinin tekrar hayat bulduğu ve edebi açıdan yeniden doğduğu bu aşamayı şöyle tasvir eder:

Paris’te ikamet ettiğim aşama. Bu aşamayı şiir tecrübemin en verimli aşaması olarak kabul ediyorum. (Paris’in ülkemden) uzak olması bana kendim, dilim ve (şiir) konularımı düşünme fırsatı sağladı. Bu ise şiirsel ritmimi sakinleştirdi ve birçok şiirime hâkim olan hamaseti hafifletti. (Ayrıca) Bu dünyada normal bir insanın ortaya attığı varlık, yaşam ve şiire dair soruları düşünmemi sağladı.¹

Yukarıdaki sözlerinden anlaşılacağı üzere şair, Paris yıllarında yaşama dair bir sorgulamaya girişirken bu dönemde yazdığı şiirleri ise daha çok “ben” üzerine yoğunlaşır ve lirik özellikler taşır. Bu ise şiirlerinde hem muhteva hem de şekil açısından önemli bir değişime neden olur.²

Şiirlerinde şekil açısından en önemli değişiklik, önceki döneme nazaran şiir satırlarının azalmış olmasıdır. Örneğin bir önceki dönemde yazdığı قصيدة الخبز (Ekmek Kasidesi)³ yetmiş yedi satırdan oluşurken bu dönemin ilk başlarında yazdığı ورد أهل (Daha Az Gül)⁴ divanında yer alan şiirleri on ila on dört satır arasında değişir.

- 1 Nebil Amr, “Ecmelüne ve Evvelüne, Mahmud Derviş: Mâza nefa’ü ba’de Şeksbir?’an Filistin ve şîr ve’l-hubbi ve’l-hayât,” *el-Kermel el-Cedid*, 3-4 (2012): 26.
- 2 Amr, “Ecmelüne,” 42, 43.
- 3 Mahmud Derviş, *ed-Divân, el- A’mâlü’l-ülâ*, (Beyrut: Riyâdü’r-reys lil-kütüb ve’n-neşr, 2005), I-III, II, 278-283.
- 4 Derviş, *ed-Divân*, III, 105-176.

Ayrıca aynı şiir divanında yer alan şiirlerin biri hariç hepsi serbest şiir türünün mütekârib bahriyle⁵ yazılmıştır.⁶ Muhteva açısından ise bu dönemdeki bazı şiirlerinde Kızılderililer, Moğollar, Truvalılar, Endülüs vb. tarihi meselelerin ana temayı teşkil ettiği bazı şiirleri ise epik özelliindedir.

Yaşadığı değişimin ardından, artık o "direniş şairi" değil, "yeryüzü şairi" haline gelir. Derviş bu değişimi kısaca şöyle anlatır:

Evet, bu değişimi yaşadım. Bu değişimin özünde şu vardı: Direnmek, ille de, bir şeyle sürgit kavgaya tutuşmak değil. Direnmek, paylaşmak, aşk, güzellik, hakçalık, doğanın ve evrenin kutsallığına saygı gibi değer ve duyguların sürekli, yılmadan savunulması ve gündemde tutulmasıdır daha çok.

Şair, özel bir davayı savunuyor olsa bile, son tahlilde, o da diğer varlıklar gibidir: Sever, hastalanır, düş görür, yenilginin, kaybın acısını çeker, ölüm önünde zaferinden zevk alır...⁷

Paris yıllarında yazdığı ve değer verdiği bazı eserleri: هي أغنية (O Bir Şarkıdır),⁸ ورد أقل (Daha Az Gül),⁹ أحد عشر كوكبا (On bir Yıldız),¹⁰ أرى ما أريد (İstediyimi Görürüm),¹¹ ذاكرة سرير الغريبة (Yabancı'nın Yatağı)¹² adlı divanları ve düzyazı olarak kaleme aldığı للنسيان (Unutmak İçin Hatırlama)¹³ isimli eseridir. Derviş, bu eserleriyle dünya edebiyatının tanınır şairleri arasındaki yerini geç de olsa alır. Derviş bu dönemi "yaz mevsimi" olarak niteler.¹⁴

Şairin bu dönemde yazdığı ورد أقل (Daha Az Gül) divanında yer alan إذا كان لي أن أعيد (Her Şeye Yeniden Başlasam) adlı şiirinden bir bölüm şöyledir:

5 Mütekârib bahriyle ilgili bilgi için bkz. Hüseyin Tural, *Arap Edebiyatında Arüz*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 193-200.

6 Muhammed Salâh Zekî Ebû Hamîde, *el-Hitâbü's-ş-iriyü'sinde Mahmud Derviş*, (Gazze: Matba'atü'l-mikdâd 2000), 345.

7 Selahattin Yıldırım, "Mahmud Derviş (3)- Mahmud Derviş'le Bir Söyleşi Gibi," erişim 22 Ocak 2016, <http://syildirim-salah.blogspot.com.tr/2009/12/mahmud-dervis-3-mahmud-dervisle-bir.html>.

8 Derviş, *ed-Dîvân*, III, 13-104.

9 Derviş, *ed-Dîvân*, III, 105-176.

10 Derviş, *ed-Dîvân*, III, 177-266.

11 Derviş, *ed-Dîvân*, III, 267-350.

12 Mahmud Derviş, *el-A'mâlü'l-kâmîle*, (Londra: Dâru's-sekâfe, t.y.), I-III, II, 7-72.

13 Derviş, *el-A'mâlü'l-kâmîle*, III, 7-126.

14 Amr, "Ecmelüne," 25, 26.

إذا كان لي أن أعيد البداية أختار ما اخترت: ورد السياج
أسافر ثانية في الدروب التي قد تؤدي وقد لا تؤدي إلى قرطبة
أعلّق ظلي على صخرتين لتبني الطيور الشريفة عشاً على غصن ظلي
وأكسر ظلي لأتبع رائحة اللوز وهي تطير على غيمة متربة
وأتعب عند السفوح: تعالوا إلي اسمعوني. كلوا من رغيفي
اشربوا من نبيذي، ولا تتركوني على شارع العمر وحدي
كصفافة متعبة¹⁵

Her şeye yeniden başlasam kuşburnu çiçeğini seçerim.

Kurtuba'ya götüren ve götürmeyen yollarda yine seyahat ederim.

Gölgemin dalına firari kuşlar kursun diye yuva, asarım kayalara gölgemini.

Takip edeyim diye badem kokusunu uçarken tozlu bir bulut üstünde, parçalarım gölgemini.

Dağların eteğinde yorgun düşerim: Gelin dinleyin beni. Yiyin ekmeğimden,

İçin şarabımdan. Terk etmeyin beni, ömür yolunda tek başıma.

Yorgun bir söğüt gibi.

Yukarıda şair “her şeye yeniden başlasam... yine seçerim” ifadesiyle Filistin için geçmişte yaptığı fedâkarlıkları yine yapacağını vurgular. Bunun kanıtı ise şairin Siyonistlerce işgal edilen vatani Filistin’i sembolize eden Müslüman Arapların yitik şehri Kurtuba’ya giden ve gitmeyen yolda yürümeye devam etme niyetinde olmasıdır.

Kanaatimizce şair “gölge” ile vatani için düşmanlarına karşı tek mücadele aracı olan şiirini kastetmektedir. Yani şair, Siyonizm ile mücadelesinde şiirini bir araç olarak kullanmayı sürdürecektir. Ancak şair, bu mücadelede yorgun düşmüştür. Bundan dolayı herkese bu mücadelede Filistin halkını yalnız bırakmamaları çağrısında bulunur. Ayrıca şair “Yiyin ekmeğimden, için şarabımdan” ifadesiyle Hıristiyanlığın önemli sakramentlerinden Ekmek-Şarap ayini Evharistiya’ya¹⁶ temel oluşturan ve Hz. İsa’ya atfedilen sözlerine telmihte bulunur.¹⁷

15 Derviş, *ed-Dîvân*, III, 109.

16 Wayne Grudem, *Hıristiyan İlahiyatı Hıristiyan İnancının Temel Öğretileri*, çev. Levent Kınran, (İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2005), 414-417; Mahmut Aydın, “Hıristiyanlık,” *Yaşayan Dünya Dinleri* içinde, ed. Şinasi Gündüz, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 99.

17 Matta İncili’nde olay şöyle anlatılır: Yemek sırasında İsa eline ekme aldı, şükredip ekmeği bölü ve öğrencilerine verdi. “Alın, yiyin” dedi, “Bu benim bedenimdir.” Sonra bir kâse alıp şükretti ve bunu öğrencilerine vererek, “Hepiniz bundan için” dedi. Daha geniş bilgi için bkz. *Kutsal Kitap*, Matta İncili, 26/26-27.

Dervîş, Paris yıllarında yazdığı şiirlerinde önceki şiirlerine nazaran daha fazla tarihi ve dini semboller kullanmaya başlar. Çünkü şair, her şeyi yeniden kurgular ve her şeyin üstüne geldiği¹⁸ bir ortamda kendini varoluşsal ve tarihi olarak yeniden inşa eder. Dervîş, bu dönemdeki bazı şiirlerinde Filistin ile aynı kaderi paylaşan ve kayıp vatan diye nitelendirdiği Endülüs için hüzünlenir. Artık Filistin, yeni Endülüs'tür.¹⁹

Bu aşamada yazdığı bazı şiirleri, şiirden daha çok düzyazı görünümündedir. Örneğin aşağıdaki şiirinde yaşamının önemli bir bölümünü seyahatlerde geçirdiğini hikâye tarzında şöyle ifade eder:

مَطَارُ أَثِينَا يُورِّعُنَا لِلْمَطَارَاتِ. قَالَ الْمُعَاتِلُ: أَيْنَ أَقَاتِلُ؟ صَاحَتْ بِهِ
حَامِلٌ: أَيْنَ أَهْدِيكَ طِفْلَكَ؟ قَالَ الْمُوْطَفُ: أَيْنَ أُوْطِفُ مَالِي؟ فَقَالَ
الْمُتَّقِفُ: مَالِي وَمَالِكَ؟ قَالَ رِجَالُ الْجَبَارِكِ: مِنْ أَيْنَ جِئْتُمْ؟ أَجَبْنَا: مِنْ
الْبَحْرِ. قَالُوا: إِلَى أَيْنَ تَمْتَضُونَ؟ قُلْنَا: إِلَى الْبَحْرِ. قَالُوا: وَأَيْنَ عَوَايِينُكُمْ؟
قَالَتْ امْرَأَةٌ مِنْ جَمَاعَتِنَا: بُفَجْتِي قَرِيْبِي. فِي مَطَارِ أَثِينَا انْتَضَرْنَا سِنِينَا²⁰

Atina havaalanı dağıtıyor bizleri havaalanlarına. Fedai: "Nerede savaşıyorum?", dedi. Hamile kadın seslendi ona:

"Nerede vereyim sana çocuğunu?" Memur: "Nerede değerlendireyim malımı?" dedi. Aydın zat: "Malından bana ne?" dedi. Gümrükcüler: "Nereden geldiniz?" Dedik: "Denizden." "Nereye gidiyorsunuz?" dediler. "Denize" dedik. "Adresiniz nerede?" dediler. İçimizden bir Kadın: "Bohçam köyümdür" dedi. Atina havaalanında bekledik yıllarca.

Dervîş'in Paris yıllarında yazdığı عابرون في كلام عابر (Geçici Bir Sözde Geçip Gidenler) şiiri yayımlandığında İsrail Parlamentosu'nda tartışma yaratır ve Fransa Yahudi lobisi bu şiir nedeniyle onun aleyhinde mahkemeye başvurur. Dönemin İsrail Parlamentosu'nun bir üyesi Dervîş'i kastederek şunları söyler: "Şu şaire bakın! Ölülerimizi de alıp çekip gitmemizi istiyor."²¹

Adı geçen şiirde doğrudan İsrail, Yahudi vb. kelimeler geçmese de şiiri okuyan kişi, Dervîş'in Siyonistleri imâ ettiğini hemen fark eder. Şiirin bir kısmı şu şekildedir:

18 Daha geniş bilgi için bkz. Dervîş, تَصْبِيحُ بِنَا الْأَرْضُ (Yeryüzü bize dar geliyor), *ed-Divân*, III, 115.

19 Dervîş, *ed-Divân*, III, 291.

20 Dervîş, *ed-Divân*, III, 120.

21 Zîzî Şûşa, "Esrâr cedîde 'an Dervîş şâiri'l-mukâvame," erişim 25 Ocak 2016, <http://elbadil.com/?p=475328>.

فاخرجوا من ارضنا
من برنا .. من بحرنا
من قمحنا .. من ملحنا .. من جرحنا
من كل شيء، واخرجوا
من مفردات الذاكرة
أيها المارون بين الكلمات العابرة!²²

*Defolun yerimiz,
Toprağımız, denizimiz,
Buğdayımız, tuzumuz ve yaramızdan.
Her şeyden, defolun!
Hatıranın sözcüklerinden,
Geçici kelimeler arasında gelip geçenler!*

Şair, Paris'te rahat bir hayat sürmesine rağmen 1994 yılında kendi arzusuyla halkının yanına döner. Ramallah'a yerleşen Derviş için yeni bir sürgün hayatı başlar. Çünkü şair, o ana kadar Filistin dışında "mekânsal bir sürgün"dedir. Şimdi ise kendi ülkesinde "içsel bir sürgün" yaşamaktadır. Derviş bu bağlamda şunları söyler:

Sürgünün çok hali vardır: İçinizde, dilde, ailede, adalet önünde, dünya önünde... En zorlu sürgün, kendi içinizde hissettiğinizdir.

Sürgün salt mekânsal bir durum değildir. Kendi toprağınızda da sürgün olabilir ya da sürgün hissedebilirsiniz kendinizi.

Evet. Beni 'sürgün şair' diye nitelemek yanlış olmaz sanırım. Anadilim dışında. Şair olarak sürgünde doğdum. Ve birçok halini yaşadım. Kendi sürgünüm gelince: Yakın zamana kadar yaşadığım zorunlu mekânsal sürgünün ötesindedir bugün. Bugünkü sürgünüm daha çok bir iç sürgündür, psişik, ruhsal bir sürgündür. Ve pek biteceğe benzemiyor.²³

22 Şairin bu şiirini basılmış hiçbir divanında bulamadık. Bu nedenle internette bulduğumuz metne bağlı kaldık. Daha geniş bilgi için bkz. Mahmud Derviş, "Âbirün fi kelâm 'âbir," erişim 25 Ocak 2016, <http://www.adab.com/modulephp?name=Sh3er&doWhat=shqas&qid=69470>.

23 Yıldırım, "Mahmud Derviş," <http://syildirim-salah.blogspot.com.tr/2009/12/mahmud-der-vis-3-mahmud-dervisle-bir.html>.

Derviş, şiiriyle halkının mücadelesine destek olmayı sürdürür. Ancak yıllardır bitmeyen Siyonist baskılar ve yaşadıkları, onu yorgun düşürür. 1998 yılında Paris'e ameliyat olmak için giden Derviş için yeni bir yaşam başlar. Artık o edebi hayatının en önemli şiirlerini yazdığı yeni bir evrededir.

Dördüncü Aşama: Serbest Temalar Dönemi

Dördüncü aşama, şairin yaşam öyküsünü yansıtan *لماذا تركت الحصان وحيدا (Niçin Atı Tekbaşına Bıraktın)*²⁴ adlı divanı ile 1998 yılında geçirdiği bir ameliyat sonrasında yaşadığı ölüm deneyimini tasvir eden *الجدارية (Duvara Ait)*²⁵ şiiriyle başlayan ve 2008 yılında vefatıyla son bulan aşamadır.²⁶

Derviş bu aşamayı "sonbahar mevsimi" olarak niteler.²⁷ Derviş'in bu dönemdeki şiirlerinde dini ve mitolojik semboller daha fazla yer alır. Bu aşamayı "epik lirizm" ve farklı temaların yer almasından dolayı "serbest temalar" dönemi olarak nitelemek mümkündür. Ayrıca Derviş'in eserlerinde bu aşamada şiir ile nesir arasında bir iç içe geçme görülür. Derviş bu konuyla ilgili şunları söyler:

Kendi şiirsel gelişimde, özellikle, son dönem şiirimde, düzyazı ve şiirin sürekli diyalog arayışı var. Bilindiği gibi, bu diyalogun öncülerinden biri ve büyük ustası T. S. Eliot'dur.

Gerçekte, tüm yazım biçimleri belirli bir ahenk içerir. Bu özellik salt şiire özgü değildir. Gerçek sorun, bu ahengin nasıl duyulur ve görülür kılınabileceğinde yatar.

Ben, 'şarkı' gibi söylenebilecek, yazımı sevenlerdenim.

Niye uçmasın şiir ve düzyazı birlikte, 'Bir kırlangıcın iki kanadının kutlu ilkbaharı taşıdığı gibi' yapabiliyorlarsa?²⁸

Bu dönemde şair, çoğunlukla Filistin şehri Ramallah'ta bazen ise Ürdün'ün başkenti Amman'da ikamet eder. Derviş'in bu aşamada yayınlanan eserleri şunlardır:

24 Derviş, *el-A'mâlü'l-kâmile*, I, 145-252.

25 Derviş, *el-A'mâlü'l-kâmile*, I, 253-312.

26 Amr, "Ecmelüne," 25-26.

27 Amr, "Ecmelüne," 26.

28 Yıldırım, "Mahmud Derviş," <http://syildirim-salah.blogspot.com.tr/2009/12/mahmud-der-vis-3-mahmud-dervisle-bir.html>.

²⁹ لماذا تركت الحصان وحيدا (Niçin Atı Yalnız Bıraktın?)

³⁰ الجدارية (Duvara Ait)

³¹ سرير الغريبة (Yabancı Kadının Yatağı)

³² لا تعتذر عما فعلت (Yaptığından Dolayı Özür Dileme)

³³ كزهر اللوز أو أبعد (Badem Çiçeği Gibi veya Daha Ötesi)

³⁴ حالة حصار (Kuşatma Durumu)

³⁵ في حضرة الغياب (Yokluğun Huzurunda)

³⁶ أثر الفراشة (Kelebek Etkisi)

Yukarıdaki eserleri Derviş hayatta iken yayımlanır. (Bu Şiirin Bitmesini İstemiyorum)³⁷ adlı şiir divanı ise şairin ölümünden sonra 2009 yılında yayımlanır.

Derviş'in 1995 yılında yayımlanan لماذا تركت الحصان وحيدا (Niçin Atı Yalnız Bıraktın) isimli divanı onun hayatını yansıttığının ötesinde belki de estetik düşlerini gerçekleştirdiği bir eserdir.

Kanaatimizce bu divanında Derviş, kırlangıcın iki kanadı olarak gördüğü şiirle düzyazının birlikteliğini önemli ölçüde başarır. Divanda yer alan tüm eserleri hem bir hikâye gibi olay, yer, zaman ve kişileri içerir hem de bir şiirde olması gereken özellikleri bünyesinde taşır. Bu bağlamda divanda yer alan أَبَدُ الصَّبَّار (Kaktüs'ün Ebediliği) adlı şiirini³⁸ ele almak yerinde olacaktır.

Derviş bu şiirinde çocukluğuna gider ve İsrail'in, köyü Birva'yı işgal etmesi sonrası yaşadıklarını bir hikâye anlatır gibi gözlerimizin önüne getirir. Derviş, daha küçük yaşlarda işgalin ardından ailesiyle birlikte köylerinden ayrılıp Lübnan'a göç etmek zorunda kalır.

29 Derviş, *el-A'mâlü'l-kâmile*, I, 145-252.

30 Derviş, *el-A'mâlü'l-kâmile*, I, 253-312.

31 Derviş, *el-A'mâlü'l-kâmile*, II, 7-72.

32 Derviş, *el-A'mâlü'l-kâmile*, I, 7-108.

33 Derviş, *el-A'mâlü'l-kâmile*, II, 73-183.

34 Derviş, *el-A'mâlü'l-kâmile*, I, 109-144.

35 Derviş, *el-A'mâlü'l-kâmile*, II, 183-262.

36 Derviş, *el-A'mâlü'l-kâmile*, II, 263-409.

37 Mahmud Derviş, *Lâ urîdü li hâzihi'l-kaside en tentehi*, (Beyrut: Riyâdü'r-reys lil-kütüb ve'n-neşr, Beyrut 2009).

38 Derviş, *el-A'mâlü'l-kâmile*, I, 164-167.

İşte bu şiir, küçük bir çocuğun göç yolunda yaşadıklarını baba-oğul diyaloguyla tasvir eder. "Nereye götürüyorsun?" diye soran şairin kendisidir. "Rüzgârın estiği yön" cevabıyla baba, gittikleri yer hakkında bilgi sahibi olmadığını vurgular:

إِلَى أَيْنَ تَأْخُذُنِي يَا أَبِي؟
إِلَى جِهَةِ الرِّيحِ يَا وَكَدِي...³⁹

*Nereye götürüyorsun beni baba!
Rüzgârın estiği tarafa oğlum!*

Baba ve oğlu bilinmeyene doğru yola çıkmışlardır artık. Dervîş okuyucusuna Filistin'in yakın tarihine götürür ve ona "Bonapart" imgesiyle Fransızların Filistin'i işgalini hatırlatır. Baba, kurşun seslerinin duyulduğu bir ortamda oğluna korkmamasını tavsiye ederken, işgalci İsrail askerlerinin kalıcı olmadıklarını ve onlar geriye döndüklerinde kendilerinin de geri döneceklerini ümit verici bir şekilde anlatır:

... وَهُمَا يُخْرِجَانِ مِنَ السَّهْلِ، حَيْثُ
أَقَامَ جُنُودٌ بُونَابَرْتٍ تَلًّا لِرِصْدِ
الظَّلَالِ عَلَى سَوْرٍ عَكَا الْقَدِيمِ -
يَقُولُ أَبُّ لَابْنِهِ: لَا تَخَفْ. لَا
تَخَفْ مِنْ أَزِيذِ الرِّصَاصِ! إلتِصِقْ
بِالترَابِ لِتَنْجُو! سَنَنْجُو وَنَعْلُو عَلَى
جَبَلٍ فِي الشَّمَالِ، وَنَرْجِعُ حِينَ
يَعُودُ الْجُنُودُ إِلَى أَهْلِهِمْ فِي الْبَعِيدِ⁴⁰

*Çıkıyor ikisi ovadan.
Bonapart'ın askerlerinin kurduğu gölgeleri gözetleme tepesi
(Akka'nın eski kalesinde...)
Diyor baba oğluna: Korkma!
Korkma kurşun sesinden, yapış!
Toprağa kurtulmak için! Kurtulacağız.
Ve Kuzey'deki bir dağa tırmanacağız; geri döneceğiz.
Askerler döndüğünde uzaktaki ailelerine.*

39 Dervîş, *el-A'mâlü'l-kâmile*, I, 164.

40 Dervîş, *el-A'mâlü'l-kâmile*, I, 165.

Çocuk (Derviş), göç yolunda geride bıraktıklarının akıbetini merak eder.

Baba ise oğlunu teselli etmeyi sürdürür:

- وَمَنْ يَسْكُنُ الْبَيْتَ مِنْ بَعْدِنَا

يَا أَبِي؟

- سَيَبْقَى عَلَى حَالِهِ مِثْلَمَا كَانَ

يَا وَلَدِي!⁴¹

-Kim yerleşecek eve bizden sonra

Baba?

-Olduğu gibi kalacak

Oğlum!

Baba, oğluna geri dönecekleri konusunda ümit verirken aslında kendisi de ümitsizdir. Bu nedenle anahtarının yanında olup olmadığını kontrol eder ve anahtarının yanında olduğunu hissettiğinde huzur duyar. Çünkü anahtar, onun bedenindeki bir organ mesabesindedir. Şair, yine babasının sözüyle İngilizler'in Filistin'i işgal yıllarını okuyucularına hatırlatır.

Tüm işgalciler gibi onlar da yerli halka zulmetmişlerdir. Bu yolculukta çocuk, işgale karşı direnen babasının dikenleriyle meşhur kaktüsün içine atıldığını, öğrenir. Babası bu işkenceye rağmen vatanına ihanet etmez ve işgale karşı kendisi gibi direnen arkadaşları hakkında tek kelime bilgi vermez. Bu nedenle baba, oğluna geçmişî hatırlatarak ondan gerekirse Siyonist işgalcilere karşı direnmesini ister:

تَحَسَّسَ مِفْتَاحَهُ مِثْلَمَا يَتَحَسَّسُ

أَعْضَاءَهُ، وَاطْمَأَنَّ . وَقَالَ لَهُ

وَهُمَا يَعْبِرَانِ سِيَاحًا مِنَ الشَّوْكِ:

يَا ابْنِي تَذَكَّرْ! هُنَا صَلْبُ الْإِنْجِلِيزِ

أَبَاكَ عَلَى شَوْكِ صُبَّارَةِ لَيْلَتَيْنِ،

وَلَمْ يَعْتَرَفْ أَبَدًا . سَوْفَ تَكْبُرُ يَا

ابْنِي، وَتُرْوِي لِمَنْ يَرْتُونُ بِنَادِقِهِمْ

سِيرَةَ الدَّمِ فَوْقَ الْحَدِيدِ...⁴²

41 Derviş, *el-A'mâlü'l-kâmile*, I, 165.

42 Derviş, *el-A'mâlü'l-kâmile*, I, 165.

*Yokladı anahtarını yoklar gibi
Bir uzvunu, rahatladı. Ve dedi ona,
Tel örgülü çitten geçerlerken:
"Oğlum hatırla! Burada çarmiha girdi İngiliz,
Babanı kaktüs diken üstünde iki gece,
Asla konuşmadı. Büyüyeceksin oğlum!
Anlatırsın tüfeklerini miras alanlara,
Demir üstündeki kanın hikâyesini..."*

Ancak çocuk, babasının söylediklerini anlayacak durumda değildir. Bu nedenle geride bıraktıkları- belki de çok sevdiği- atı hakkında masum sorularına devam eder:

– لماذا تركت الحصان و جيداً ؟
– لكي يُؤنس البيت ، يا ولدي ،
فالببوتُ تموت إذا غاب سُكَّانُها...⁴³

-Niçin bıraktın atı tek başına?

- Yoldaş olsun diye eve, oğlum!

Evler harap olur sakinleri bulunmazsa.

Derviş'in daha çocuk yaşlarında başlayan sürgünü hiç bitmez. Sürgünün her halini yaşayan şair, ülkesine dönüş yapmasına rağmen sürgününü bir türlü sona erdiremez.

Derviş, ülkesinde "içsel bir sürgün" halinde yaşarken çeşitli vesilelerle Filistin dışına gider. 1998 yılında Belçika'da verilen fahri doktora ünvanı töreni sonrası sağlık kontrolü için gittiği Paris'te geçirdiği kalp ameliyatı Derviş'in yaşam tarzı ve edebi hayatında önemli değişikliklere neden olur. Ameliyat sonrası dört gün uyutulan Derviş, narkozun etkisiyle halüsinasyonlar⁴⁴ görmeye başlar. Kendisini hastanede değil, hapisanede işkence gören bir mahkûm sanmaktadır. Ziyaretine gelen arkadaşları onun delirdiğini bile düşünürler. Ölüm deneyimini yaşadığı bu süreçte Derviş, en çok konuşma ve dil yeteneğini yitirmekten kaygılanır. Bir televizyon programında ameliyat sonrası yaşadıklarını şöyle anlatır:

43 Derviş, *el-A'mâlü'l-kâmile*, I, 166.

44 Ruhsal ve sinirsel hastalıklarda görülen halüsinasyon, gerçekte olmayan fakat kişinin sahip olduğu beş duyu organından herhangi bir tanesiyle algıladığını sandığı durumlara verilen bir isimdir.

... Halüsinasyonlar ve hezeyanlar yaşıyordum. Hastanede değil, bir hapishane bodrumunda bulunduğuma ve gardiyanların her gün bana işkence yaptıklarına inanıyordum.

Bir keresinde İlyas Hûrî beni ziyaret etti, yoğun bakım bölümündeki odama girdi ve onunla bilinçli bir şekilde romanı hakkında konuştum. Sonra ondan dayakçı gardiyanlardan beni kaçırmasını istedim. Zira bazı anlar şuurum yerindeyse de diğer anlarda narkozun etkisiyle halüsinasyonların tesirindeydim.

Çok amansız, acımasız dünyalara daldım. Geçmişte yaşadığım anıları hatırladım. Tuhaf manzaralar gördüm. Örneğin kendimi Rene Char ile otururken gördüm. Ebû'l-Alâ' el-Me'arrî'yi gördüm. Hızlı bir şekilde zamanlar ve mekânlar karıştı. Gördüğümün hayal değil gerçek olduğundan emin dim. Arkadaşlarım belki delirdiğimi düşünerek korktular benim için. Dili unuttum endişesiyle derin bir korkuya kapıldım. Arkadaşlarıma sürekli dilimi kaybettiğimi yazıyordum. Nefes almam için ağzıma konmuş şey sebebiyle konuşmaktan acizdim.⁴⁵

Derviş, bu korku dolu günlerin geçmesiyle edebi tecrübesinin bir özeti konumundaki جدارية (Duvara Ait)⁴⁶ isimli şiirini yazar. Şiirin bir bölümü şu şekildedir:

وكانني قد متُّ قبل الآن...
أَعْرِفُ هَذِهِ الرَّؤْيَا، وَأَعْرِفُ أَنِّي
أَمْضِي إِلَى مَا كَسْتُ أَعْرِفُ. رَبِّهَا
مَا زِلْتُ حَيًّا فِي مَكَانٍ مَا، وَأَعْرِفُ
مَا أُرِيدُ...
سَأَصْبِرُ يَوْمًا مَا أُرِيدُ⁴⁷

*Sanki daha önce ölmüşüm...
Biliyorum bu düşü ve biliyorum.
Bilmediğime doğru ilerlediğimi. Belki,
Hâlâ hayattayım bir yerde, biliyorum
İstediğim şeyi...
Olacağım bir gün istediğim şey.*

45 Cizil Hûrî, "Hivârü mea' Mahmud Derviş 'ani's-siyâseti ve'-ş-ş'iri ve't-tecübeti'l-mevt," *Mecelle-tü'd-dirâsâti'l-Filistîniyye*, 48 (2001): 21.

46 Derviş, *el-A'mâlü'l-kâmile*, I, 257-312.

47 Derviş, *el-A'mâlü'l-kâmile*, I, 258.

يا اسمي: أين نحن الآن؟
قل: ما الآن، ما الغد؟
ما الزمان وما المكان
وما القديم وما الجديد؟
سنكون يوماً ما نريد⁴⁸

*Ey ismim: Neredeyiz biz şimdi?
Söyle: Şimdi nedir? Yarın nedir?
Zaman nedir? Mekân nedir?
Eski nedir? Yeni nedir?
Olacağız bir gün istediğimiz şey.*

رَأَيْتُ رِفَاقِي الثَّلَاثَةَ يَتَتَجَبَوْنَ
وَهُمْ
يَخِيطُونَ لِي كَفَنًا
بِخُيُوطِ الذَّهَبِ
رَأَيْتُ الْمُعَرِّيَّ يَطْرُدُ نِقَادَهُ
مِنْ قَصِيدَتِهِ :
لَسْتُ أَعْمَى
لَأُبْصِرَ مَا تَبْصُرُونَ ،
فَإِنَّ الْبَصِيرَةَ نَوْراً يُوَدِّي
إِلَى عَدَمٍ أَوْ جُنُونٍ⁴⁹

*Gördüm üç dostumu ağlarken
Ve dikerlerken bana kefen,
Altın ipliklerle.
Gördüm el-Me'arrî'yi kovarken eleştirmenlerini,
Şiirinden:*

48 Dervîş, *el-A'mâlü'l-kâmile*, I, 261.

49 Dervîş, *el-A'mâlü'l-kâmile*, I, 270.

*Ben kör değilim ki
Gördüğünüz şeyi göremeyen,
Basiret bir ışıktır neden olan
Yokluğa... Ya da cinnete.*

أَيُّهَا الْمَوْتِ أَنْتَظِرُ! حَتَّى أُعَدَّ
حَقِيبَتِي: فَرشَاءَ أَسْنَانِي، وَصَابُونِي
. وَمَاكِنَةَ الْحَلَاقَةِ، وَالْكَوَلُونِيَا، وَالثِّيَابَ
هَلِ الْمَنَاخُ هُنَاكَ مُعْتَدِلٌ؟ وَهَلِ
تَتَبَدَّلُ الْأَحْوَالُ فِي الْأَبَدِيَةِ الْبِيضَاءِ،
أَمْ تَبْقَى كَمَا هِيَ فِي الْحَرِيفِ وَفِي
الْشِتَاءِ؟ وَهَلِ كِتَابٌ وَاحِدٌ يَكْفِي
لِتَسْلِيَّتِي مَعَ اللَّأ وَقَتِ، أَمْ أَحْتَاجُ
مَكْتَبَةً؟ وَمَا لُغَةُ الْحَدِيثِ هُنَاكَ،
دَارِجَةً لِكُلِّ النَّاسِ أَمْ عَرَبِيَّةً
/فُضِّحِي/ ⁵⁰

*Ey ölüm, bekle! Hazırlamam için
Çantamı: diş fırçam, sabunum,
Traş makinası, kolonya, elbiseler.
Hava orada ılık mı?
Havalar değişiyor mu beyaz sonsuzlukta?
Yoksa kalıyor mu havalar sonbahardaki gibi, kıştaki gibi?
Bir kitap yeter mi?
Avunmam için zamansızlıkla,
Yoksa ihtiyaç mı duyacağım bir kütüphaneye?
Nedir konuşma dili orada?
Herkesin alıştığı dil mi?
Yoksa fasih bir Arapça mı?*

Derviş, yukarıda bir bölümünü sunduğumuz şiiriyle ilgili bir röportajında şunları söyledi:

50 Derviş, *el-A'mâlü'l-kâmile*, I, 280.

Cidâriyye, kişisel bir deneyiminin (kısa süreli ölümü tatmamın!) sonucu, konu üzerinde daha derinlikli düşünmem ve bu alandaki eski metinleri (Gılgamış Destanı dâhil) yeniden gözden geçirmem sonucu doğdu.

(...)

Ölüm bende bir metafor değildir. Onu tema olarak seçmedim. O, kendini bir gerçeklik olarak dayattı. Ölüm ile içli dışlı Cidâriyye eserim, özünde hayat ve onun güzelliğine yakılmış bir ezgidir.⁵¹

Derviş'e göre ölümle ilgili dini ve felsefi olmak üzere iki farklı bakış açısı vardır: Dini bakış açısı, ölümü fani olan dünyadan ebedi olan ahirete bir geçiş olarak açıklar. Felsefi bakış açısında ise ölüm, bir oluş biçimi olarak görülür. Yaşam ve ölüm diyalektik bir ilişki içinde açıklanır.⁵²

Derviş'in özellikle bu dönemde yazdığı eserlerinde ölüm teması çok önemli bir yer teşkil eder. Derviş, ölümle ilgili şiir yazdığında, ölüm kavramını son sınırına kadar götürmediğini, çünkü bu kavramın son sınırının mayınlarla döşeli olduğunu belirtir. Bu nedenle ölüm kavramını işlediği "جدارية" (Duvara Ait)" adlı şiirinin, aslında yaşama davetle sona erdiğini özellikle vurgular.⁵³

Şaire göre, hayat ilahi bir lütuf ve güzel bir şeydir. Bu nedenle hayatı her an her dakika hissetmemiz gerekir. Her ne kadar "Duvara Ait" isimli şiirinin yaşama davetle sona erdiğini vurgulasa da yaşadıkları onu yorgun düşürür. Aşağıdaki şiirinde, farkında olsa da olmasa da her insanın yaşadığı varoluş bunalımını ve onların ölüm karşısında ta-kındıkları tavrı, hayatın içinden seçtiği karakterleri konuşTURARAK ifade eder:

﴿ لا شيء يُعجِبُنِي ﴾
يقول مسافرٌ في الباصِ - لا الراديو
ولا صُحُفُ الصبّاحِ, ولا القلائعُ على التلالِ.
أريد أن أبكي /
يقول السائقُ: انتظرِ الوصولَ إلى المحطّةِ,
وأبكِ وحدك ما استطعتِ /⁵⁴

51 Vâzin, "Defâtir," 14.

52 Vâzin, "Defâtir," 14.

53 Vâzin, "Defâtir," 14, 15.

54 Derviş, *el-A'mâlü'l-kâmile*, I, 55.

*Minibüsteki bir yolcu:
"Hiçbir şey hoşuma gitmiyor,
Ne radyo,
Ne sabah gazeteleri ne tepelerde dolaşmak,
Ağlamak istiyorum" der.
Şoför: "Durağa varıncaya kadar bekle,
Ağla tek başına ağlayabildiğin kadar" der.*

تقول سيّدة: أنا أيضاً. أنا لا
شيء يُعجّبني. دَلَّتُ ابني على قبري،
فأعجبه ونام، ولم يُودّعني /
يقول الجامعي: ولا أنا، لا شيء
يعجّبني. دَرَسْتُ الأركيولوجيا دون أن
أجد الهويّة في الحجارة. هل أنا
حقاً أنا؟ /
ويقول جندي: أنا أيضاً. أنا لا
شيء يُعجّبني. أحاصر دائماً شبحاً
يُحاصرني /⁵⁵

*Bir Kadın: "Benim de
Hiçbir şey hoşuma gitmiyor. Oğluma kabrimi gösterdim.
Hoşuna gitti ve uyudu (öldü) benimle vedalaşmadan" der.
Üniversite öğrencisi: "Benim de
Hiçbir şey hoşuma gitmiyor. Arkeoloji okudum.
Taşlarda kimliğimi bulamadan. Ben gerçekten ben miyim?" der.
Bir asker: "Benim de
Hiçbir şey hoşuma gitmiyor. Beni kuşatan bir hayaleti kuşatıyorum daima" der.*

يقولُ السائقُ العصبِيُّ: ها نحن
اقتربنا من محطتنا الأخيرة، فاستعدوا
للنزول... /
فيصرخون: نريدُ ما بعدَ المحطَّةِ،
فانطلق!
أما أنا فأقولُ: أنزلني هنا. أنا
مثلهم لا شيء يعجبني، ولكنني تعبتُ
من السفر.⁵⁶

*Sinirli Şoför: "İşte!
Yaklaştık son durağa. Hazırlanın,
İnmek için" der.
(Tüm yolcular) bağırırlar: "Durağın ötesini istiyoruz,
Devam et!"*

*Bana gelince derim ki: "İndir burada beni.
Benim de onlar gibi hiçbir şey hoşuma gitmiyor. Fakat yoruldu ben, yolculuktan."*

Dervîş'in bu dönem şiirlerinde ölüm-hayat, burası-orası, ev-yol vb. ikilikler göze çarpar. Dervîş'in şiirlerinde ev metaforu, çoğunlukla vatan bağlamında kullanılır. Ona göre: Ev (vatan), güveni ve huzuru ifade eder.⁵⁷

Dervîş'in şiirlerinde "evde olmak," bireyin kendine dönmesi, kendini sorgulaması demektir. Bu nedenle şair, hep eve özlem duyar. Ancak bu, şairin evi öncelediği anlamına gelmez. Eve ulaştıran yol ise şairde daha önemlidir. Bu bağlamda Dervîş, bir röportajında, Homeros'tan bu yana birçok şairin ev-yol ikiliğini ele aldığını belirtir ve şunları söyler:

... Ben daima yolu yüceltmeye meylediyordum. Yol, sūfi ve şiirsel ilhamın ana odağıdır. Ev-yol ikiliğinde (önceliğin hangisine ait olduğu) çeşitli önceliklere göre değişir. Yurt dışında bulunduğum zaman yolun eve ulaştıracağı ve evin yoldan daha güzel olduğuna inanırdım. Fakat "gerçek ev" olmadığı halde ev diye adlandırılan şeye geri döndüğüm zaman bu sözü değiştirdim. Ve şöyle dedim: 'Eve giden yol', evden daha güzeldir.⁵⁸

56 Dervîş, *el-A'mâlü'l-kâmile*, I, 56.

57 Dervîş, *ed-Divân*, III, 107.

58 Vâzin, "Defâtir," 55.

Derviş, henüz ülkesine dönmeden önce yazdığı bir şiirinde, eve götüren yol ne kadar uzun olursa olsun onu kat etme niyetindedir:

دارت بنا الريح دارت ، فماذا تقول ؟
أقول : سأقطع هذا الطريق الطويل إلى آخري ، وإلى آخره
وأرمني كثيرا من الورد في النهر ... قبل الوصول إلى وردة في الجليل⁵⁹

Savurdu bizi rüzgâr, savurdu. Ne dersin?
Derim ki: Kat edeceğim bu uzun yolu, sonuma, sonuna dek.
Atacağım birçok gül nehre, erişmeden Celile'deki bir güle...

Ancak ülkesine döndükten sonra yazdığı bir başka şiirinde Derviş, Ebû Temmâm (ö. 846)'ın bir sözünü iktibas eder ve ev (vatan)e dönüşünün gerçek bir dönüş olmadığını ifade eder. Çünkü vatani Filistin hâlâ işgal altındadır ve kendisi de ülkesinde sürgün olarak yaşamaktadır:

إن عُدْتَ وَحَدَاكَ قُلْ لِنَفْسِكَ:
غَيْرَ الْمُنْفَى مَلَايِحَهُ...
ألم يَفْجِعْ أَبُو تَمَّامٍ قَبْلَكَ
حين قابل نفسه:
(لا أنت أنت
ولا الديار هي الديار)..⁶⁰

Dönersen tek başına söyle kendine:
Değiştirdi sürgün çehresini...
Acı çekmedi mi Ebû Temmâm senden önce?
Kendisiyle yüzleşince:
"Ne sen, sensin.
Ne de diyar, diyar."

Derviş, yıllardır yaşadığı sürgünün yeni bir yüzüyle karşı karşıya olduğunun bilincindedir. Ona göre sürgün kişi, evine, yurduna dönse de evin geçici olduğu-

59 Derviş, *ed-Divân*, III, 107.

60 Derviş, *el-A'mâlü'l-kâmile*, I, 26.

nun farkındadır. Bu nedenle tüm dünyayı bir sürgün yeri olarak gören bilincin, kendine ve varoluşa yönelmesi beklenen bir durumdur. Derviş'in ölümüne yakın yayımlanan divanında "Sürgün" başlığıyla üç şiirin yer alması⁶¹ kanaatimizce tesadüfi değildir.

Derviş, bu şiirlerinde sürgün kavramını yeni bir bakış açısıyla bir sûfi gibi şöyle yorumlar: "Allah ve onun yurdundan uzak her yer sürgündür."⁶² Kanaatimizce Derviş'in Allah'tan uzak her yeri sürgün olarak nitelemesi, tasavvuf edebiyatının etkisini gösterir. Çünkü mutasavvıflara göre insan için dünya bir sürgün mekânıdır.⁶³ Derviş'in Tasavvuf edebiyatından etkilenmesi, onun İslam kültür ve medeniyet havzasından kopmadığını göstermesi açısından önemlidir.

Sonuç

Derviş, Beyrut işgali sonrası sığındığı yer olan Paris'te ise edebi olarak yeniden doğar. Dünya edebiyat çevrelerinde Paris yıllarında tanınmaya başlar. Artık o "direniş şairi" değil, "yeryüzü şairi"dir. Paris yıllarında yaşama dair bir sorgulamaya girişirken bu dönemde yazdığı şiirlerinde tarihi semboller daha çok yer alır. Derviş ayrıca Paris yıllarında yaşama dair bir sorgulamaya girişir. Bu nedenle bu dönemde yazdığı bazı şiirlerinde "ben" vurgusu öne çıkar ve lirik özellikler taşır. Şair, her şeyi yeniden kurgular ve her şeyin üstüne geldiği bir ortamda kendini varoluşsal ve tarihi olarak yeniden inşa eder. Bu ise şiirlerinde hem muhteva hem de şekil açısından önemli bir değişime neden olur. Şiirlerinde şekil açısından en önemli değişiklik, önceki döneme nazaran şiir satırlarının azalmış olmasıdır. Muhteva açısından ise bu dönemdeki bazı şiirlerinde Kızılderililer, Moğollar, Truvalılar, Endülüs vb. tarihi meseleler ana temayı oluşturur ve epik şiir niteliği taşır.

1994 yılında kendi arzusuyla halkının yanına Ramallah'a yerleşen Derviş için yeni bir sürgün hayatı başlar. Çünkü şair, o ana kadar Filistin dışında "mekânsal bir sürgün"dedir. Şimdi ise kendi ülkesinde "içsel bir sürgün" yaşamaktadır. Derviş'in bu dönemdeki şiirlerinde dini ve mitolojik semboller daha fazla yer alır. Bu aşamayı "epik lirizm" ve farklı temaların yer almasından dolayı "serbest temalar" dönemi olarak nitelemek mümkündür. Ayrıca Derviş'in eserlerinde bu aşamada şiir ile

61 Bkz. Derviş, *el-A'mâlü'l-kâmile*, II, 73-182.

62 Derviş, *el-A'mâlü'l-kâmile*, II, 163.

63 Mehmet Demirci, "Ölümdeki Hayat (Tasavvuf Düşüncesinde Ölüm)," *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4 (2000): 9-16.

nesir arasında bir iç içe geçme görülür. Derviş, kırlangıcın iki kanadı olarak gördüğü şiirle düzyazının birlikteliğini önemli ölçüde bu dönemde başarır. Bu aşamada yazdığı eserleri hem bir hikâye gibi olay, yer, zaman ve kişileri içerir hem de bir şiirde olması gereken özellikleri bünyesinde taşır.

Edebi hayatının numunesi olarak nitelenebilecek جداریة (Duvara Ait) şiirini yazdığı edebi hayatının son döneminde ölüm teması önemli bir yer teşkil eder. Ayrıca Derviş'in bu dönem şiirlerinde ölüm-hayat, burası-orası, ev-yol vb. ikilikler göze çarpar. Derviş, önceki dönem şiirlerinde sürgün kavramını, mekânsal bir sürgün olarak ele alırken son dönemki şiirlerinde onu yeni bir bakış açısıyla "içsel sürgün" anlamında bir sûfi gibi şöyle yorumlar: "Allah ve onun yurdundan uzak her yer sürgündür."

Kaynakça

- Akşit, Eyup. "Mahmud Derviş Şiirlerinde Dini Semboller." Doktora Tezi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, 2016.
- Amr, Nebîl. "Ecmelüne ve Evvelüne, Mahmud Derviş: Mâza nefa'lü ba'de Şeksbir? 'an Filistin ve's-şîr ve'l-hubbi ve'l-hayât." *el-Kermel el-Cedîd*, 3-4 (2012): 7-51.
- el-'Arabî, 'Ummeyş. *Mahmud Derviş Haymetü's-şîri'l-'Arabî*. Cezayir: Alfa lil-vesâik, 2014.
- Aydın, Mahmut. "Hıristiyanlık." *Yaşayan Dünya Dinleri* içinde, ed. Şinasi Gündüz, 77-102. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Cleveland, William L.. *Modern Ortadoğu Tarihi*. Çev. Mehmet Harmancı. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008.
- Demirci, Mehmet. "Ölümdeki Hayat (Tasavvuf Düşüncesinde Ölüm)." *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4 (2000): 9-16.
- Derviş, Mahmud. *Mahmud Derviş*, "Âbirün fi kelâm 'âbir." Erişim 25 Ocak 2016. <http://www.adab.com/module.php?name=Sh3er&doWhat=shqas&qid=69470>.
- Derviş, Mahmud. *el-A'mâlü'l-Kâmile*. Londra: Dâru's-sekâfe, t.y., I-III.
- Derviş, Mahmud. *ed-Dîvân, el-A'mâlü'l-ülâ*. I-III. Beyrut: Riyâdü'r-reys lil-kütüb ve'n-neşr, 2005.
- Derviş, Mahmud. *Lâ urîdü li hâzihî'l-kasîde en tentehî*. Beyrut: Riyâdü'r-reys lil-kütüb ve'n-neşr, 2009.
- Ebû Hâilîl, Es'ad. "Serhân Bişâra Serhân: Evvelü filistinî fi Amîrikâ." Erişim 10 Ekim 2015. https://www.al-akhbar.com/sites/default/files/pdfs/20160528/p10_20160528.pdf.
- Ebû Hamîde, Muhammed Salâh Zekî. *El-Hitâbü's-şîriyyü'sinde Mahmud Derviş*. Gazze: Matba'atü'l-mikdâd, 2000.
- Grudem, Wayne. *Hıristiyan İlahiyatı Hıristiyan İnancının Temel Öğretileri*. Çev. Levent Kınran. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2005.
- Halîl, İbrahim. *Mahmud Derviş Gîtâratü Filistin*. Amman: Dâru Fadâât, 2011.
- Hûrî, Cizîl. "Hivârü mea' Mahmud Derviş 'ani's-siyâseti ve's-şîri ve't-tecübeti'l-mevt." *Mecelle-tü'd-dirâsâti'l-Filistinîyye*, 48 (2001): 7-35.

- Johnson, Paul. *Yahudi Tarihi*. Çev. Filiz Orman. İstanbul: Pozitif Yayınları, t.y.
- Kenafânî, Ğassân. *el-Edebü'l-Filistîniyyü'l-mukâvîm tahte'l-ihtilâl 1948-1968*. Beyrut: Müessesetü'd-dirâsâti'l-Filistîniyye, 1968.
- Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)*. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2006.
- en-Nakkâş, Recâ. *Şâ'irü'l-ardî'l-muhtelle*. Kahire: Atlas li'n-neşr, 2011.
- en-Nâblusî, Şâkir. *Mecnûnü't-türâb: Dirâse fî şî'ri ve fikri Mahmud Dervîş*. Beyrut: el-Müesasetü'l-'arabiyye li'd-dirâsât ve'n-neşr, 1987.
- en-Neccâr, Muslih Abdulfettâh. "Cidâriyyetü Mahmud Dervîş, Dirâsa istidlâliyye fi'l-mâdmünîş-şî'ri." Erişim 03 Şubat 2015. <https://eis.hu.edu.jo/deanshipfiles/pub102412651.pdf>.
- Şûşa, Zîzî. "Esrâr cedîde 'an Dervîş şâiri'l-mukâvame." Erişim 25 Ocak 2016. <http://elbadil.com/?p=475328>.
- Tural, Hüseyin. *Arap Edebiyatında Arûz*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.
- el-Ustâ, Âdil. "Fî Hadratî'l-giyâb!" Erişim tarihi 21 Ocak 2015. <http://www.darwishfoundation.org/printnews.php?id=1051>.
- Vâzin, Abduh. "Defâtir Mahmud Dervîş fi hivârin şâmil." *el-Kelime*, 21 (2008): 1-68.
- Yıldırım, Selahattin. "Mahmud Dervîş (3)-Mahmud Dervîş'le Bir Söyleşi Gibi." Erişim 22 Ocak 2016. <http://syildirim-salah.blogspot.com.tr/2009/12/mahmud-dervis-3-mahmud-dervisle-bir.html>.
- Yılmaz, Nurullah. *Filistinli Şair Mahmud Dervîş Hayatı-Edebi Kişiliği-Eserleri*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2013.
- Zeyne'l-âbidîn, Muhammed Surûr. *Me'sâtü'l-muhayyamâti'l-filistîniyye fi Lubnân*. Londra: Dârü'l-câbiya, t.y.